

MATERIJALNA OSNOVA ŠKOLOVANJA U KRALJEVINI JUGOSLAVIJI 1918–1941.

ABSTRACT: Analiziranje budžetskih ulaganja Ministarstva prosvete Kraljevine SHS (Jugoslavije) u školsko-obrazovni sistem od 1918. do 1941. godine čini suštinu ovog rada nastalog na osnovu izvorne arhivske građe i relevantne literature.

„Milenijumski prevrat” ostvaren ujedinjenjem jugoslovenskih naroda 1918. godine, imao je izrazitu političku dimenziju. Kraljevina (SHS) Jugoslavija je obuhvatala narode koji su bili bliski jedni drugima ali su ih delile religije i konfesije, različita životna iskustva, jezik i pisma, navike i mentaliteti, običaji, ekonomske prilike, stepen prosvete i kulturne razvijenosti.¹ Političkim aktom ujedinjenja nije moglo da bude prevaziđeno istorijsko nasleđe koje se iskazivalo kroz predugo zadržane feudalne odnose u pojedinim delovima države, kašnjenje gotovo vek i po industrijske revolucije, dominantno agrarni karakter zemlje suštinski nesposobne za brzu modernizaciju proizvodnje a samim tim i promenu načina života najvećeg dela njenih državljana. Raskid sa zatečenim stanjem mogao je da bude ostvaren putem primene osmišljene prosvetne politike i predanog rada u školi.²

Kraljevina Jugoslavija je bila zemlja sitnih seljačkih poseda. Oko 80% stanovništva živelo je na selu i od poljoprivrede. Imovinska struktura stanovništva bila je nepovoljna. Većina poljoprivrednih gazdinstava (67,8%) nije bila u stanju da ostvaruje tržišne viškove. Njihovo učešće u dohotku bilo je otprilike jednako potrošnji vlastitog naturalnog produkta. Na tržištu takva gazdinstva neznatno su učestvovala i kao prodavci i kao kupci. Neracionalan rad na sitnom posedu nije mogao da obezbedi znatniju akumulaciju. Istrajavalo se na starom načinu obrade zemlje, nerentabilnim poljoprivrednim oruđima, neproaktivnim poljoprivrednim kulturama. Samo jedan deo zaposlenih van poljoprivrede (10–11%) bio je angažovan u proizvodnji materijalnih dobara. Specifična struktura agrarne privrede, platežna nemoć poreskih obveznika i opšte materijalne prilike u društvu direktno su određivali visinu državnih prihoda iz kojih se finansirala i prosveta.³

U krugovima političke, intelektualne i ekonomske elite Kraljevine Jugoslavije postojala je svest da je svaki napredak zemlje nerazdvojno povezan sa materi-

¹ U konglomeratu naroda i etničkih grupa bilo je 39% Srba, 23,9% Hrvata, 8,5% Slovenaca, 6,3% stanovnika muslimanske vere sa izraženim osećanjem posebnosti ali bez konačno izgrađenog nacionalnog identiteta (srpski, hrvatski, jugoslovenski, autentično muslimanski), 5,3% pravoslavnog stanovništva Makedonije sa šarolikim nacionalnim osećanjem (makedonski, srpski, bugarski), 4,3% Nemaca, 4,0% Šiptara 3,9% Madara 1,6% Rumuna 1,2% Turaka 1,6% slovenskih manjina, 0,1% Italijana i drugo.

² Više o tome : M. Ekmečić, *Stvaranje Jugoslavije 1790-1918*, I-II, Beograd 1989; J. Cvijić, *Balkansko po-
lostrvo i južnoslovenske zemlje*, I, Beograd 1966; V. Čubrilović, *Istorija političke misli u Srbiji XIX veka*, Beograd 1982; Ljubodrag Dimić, *Kulturna politika u Kraljevini Jugoslaviji*, I-III, Beograd 1996-1997.

³ *Statistički godišnjak Kraljevine Jugoslavije*, VII, Beograd 1936, 88; N. Vučo, *Poljoprivreda Jugoslavije 1918-1941*, Beograd 1958; M. Mirković, *Ekonomska historija Jugoslavije*, Zagreb 1968, 321-322.

jalnim ulaganjima u školi. Isticano je da bez prosvete nema ekonomskog napretka, promena u načinu privređivanja i načinu života, stabilizacije političkih prilika, elite koja može da pokrene proces modernizacije društva. Škola, podjednako osnovna koliko i univerzitet, bila je jedna od ključnih institucija putem koje je bilo moguće afirmisati novu državu, formirati zajedničku svest državljana, oživotvoriti osnovne zamisli ujedinjenja, sprečiti dalju političku, ekonomsku i kulturnu podvojenost naroda koji su počinjali zajednički život, stvoriti uslove za demokratsko uobličavanje društva. Međutim takva viđenja mesta škole u državi, često izricana od najuticajnijih i najodgovornijih ljudi politike, privrede, kulture i nauke, nisu imala svoj odjek u samom budžetu. Uvid u sume namenjene Ministarstvu prosvete vodi zaključku da se u toj oblasti društvenog života stalno i nerazumno štedelo.

U prvoj deceniji postojanja Kraljevine (1918–1928) ulaganja u prosvetu bila su neznatna. U opštem državnom budžetu za školu i prosvetu je, 1919/20. godine, izdvajano 2,38% ukupnih sredstava ili 3,32 dinara po stanovniku godišnje. Nekoliko godina kasnije, 1923/24. godine, prosveta je učestvovala u ukupnim rashodima države sa 3,98%, a po stanovniku je izdvajano 16,45 dinara godišnje. Na kraju prve decenije postojanja Kraljevina je izdvajala za prosvetu 5,71% državnog budžeta ili 59,39 dinara po stanovniku.⁴ U tridesetim godinama procentualno učešće Ministarstva prosvete u ukupnim državnim rashodima neznatno je povećano (1934/35 – 7,80%; 1939/40 – 7,69), ali su realna sredstva koje je država izdvajala po svakom stanovniku ostala gotovo ista (1934/35 – 53-73 dinara; 1939/40 – 62,97 dinara). Ako se zna da je tih godina škola dobila izraziti ideološki značaj, da je državna administracija nastojala da preko škole dosegne do „narodnog jedinstva i celine državne”, spreči duhovno rasulo i razjedinjenje naroda, definitivno prevaziđe istorijske, civilizacijske, ekonomske, kulturne neravnomernosti i antagonizme, postaje vidno da zvanični ideološki model integralnog jugoslovenstva nije imao realnu materijalnu podlogu. Uložena sredstva su bila suviše mala da bi se kroz školu mogao očekivati ideološki zaokret od plemenskog nacionalizma ka jugoslovenskom integralizmu. Sa navedenim ulaganjima nije bilo moguće održati prosvetu na nivou dostignutom 1914. godine. Uložena sredstva bila su nedovoljna za naznačenu radikalnu reformu celokupnog prosvetnog i društvenog života kao imperativa državne ideologije i života u zajedničkoj državi.⁵ Primera radi, navodimo da je Kraljevina Srbija, u godinama kada se ubrzano pripremala za rat (1913/1914), izdvajala za prosvetu 6,7%, a za vojsku 25% celokupnog državnog budžeta. Podatak da je Kraljevina Jugoslavija, u mirnodopsko vreme, izdvajala za potrebe vojske i žandarmerije 22% celokupnog budžeta a za potrebe prosvete i kulture između 3–5% više je nego porazan. Slika je još sumornija ako se kaže da je, od ukupnih ulaganja u prosvetu, oko 90% odlazilo na plate činovnika i prosvetnih radnika (1934/35. godine – 91,10%), a samo oko 10% ulagano u razvoj školstva, školovanje nastavnih kadrova, osavremenjivanje nastavnog procesa, kupovinu knjiga i učila, podizanje školskih zgrada i drugo što je moglo da omogući brži kulturni napredak. Izdvojena sredstva nisu bila samo „premalena, nego takva da ne dozvoljavaju ni života normalnoga a kamoli razvitka”. Otuda na postojeću prosvetnu politiku koja je redukovala davanja školi ali i ostalim kulturnim ustanovama poslanici

⁴ AJ, 66(pov), f-97/a. j. 272; *Statistički godišnjak...* 1930, knj. II, Beograd 1933, 457-458; M. Jovanović, *Naše javne finansije*, Jubilarni zbornik života i rada 1918-1928, I, Beograd 1928, 481; *Budžeti državnih rashoda i prihoda Kraljevine SHS za 1923/24 i 1928/29*, (dalje: *Budžeti...*) Beograd 1924. i 1929; Lj. Dimić, *n.d.*, I, 84-85.

⁵ Statistika o prosveti Jugoslavije, AJ, 66 (pov), f-97/a.j. 272; *Budžeti državnih rashoda i prihoda Kraljevine Jugoslavije za 1929/30 i 1939/40*, Beograd 1930 - 1941; *Statistički godišnjak Kraljevine Jugoslavije 1929 - 1940*, Beograd 1930-1941; Lj. Dimić, *n.d.*, I, 109-110.

Narodne skupštine nazivali „velikim zlom”, „izdajstvom, nesrećom koja koči kulturni napredak države” i sputava „naše političko sređivanje”. U tome treba tražiti razloge civilizacijskog zaostajanja društva Kraljevine Jugoslavije.⁶

Izdvajanja za školu i prosvetu u godinama 1918–1928. nisu omogućavala dinamičniji napredak jugoslovenskog društva.⁷ Prema podacima iz 1922/23. godine iz budžeta Ministarstva prosvete, za potrebe prosvetno zapuštene Bosne i Hercegovine, izdvajana je jedva 1/16 ukupnih sredstava. Nešto kasnije, 1923/24. godine, od ukupnih sredstava kojima je Ministarstvo prosvete raspolagalo, na Bosnu i Hercegovinu je otpadalo 9%, Dalmaciju, Hrvatsku i Slavoniju 32%, Sloveniju 14%, Srbiju, Crnu Goru i Makedoniju 45%. Istorijski izvori ruše stereotip da su oblasti naseljene rimokatoličkim stanovništvom u prosvetnom i kulturnom pogledu zapostavljene.⁸ Podaci govore da je za oblast Slovenije i Hrvatske, prostor na kome je živela otprilike 1/4 celokupnog stanovništva Kraljevine, i u tridesetim godinama izdvajano preko 40% ukupnog budžeta Ministarstva prosvete. Analiza pokazuje da su izdvajanja za prosvetu po stanovniku u ekonomski i kulturno najrazvijenijoj oblasti Kraljevine, Sloveniji, bila gotovo 4 puta veća od ulaganja u ekonomski i kulturno zaostalu Bosnu i Hercegovinu. U isto vreme, državna izdvajanja za prosvetu na 1 km² bila su u Sloveniji gotovo 7 puta veća od ulaganja u Bosni i Hercegovini i 4 puta veća od izdvajanja za prosvetu u Crnoj Gori. Drugim rečima država je sama materijalnim izdvajanjima pothranjivala neravnomernost u kulturnoj razvijenosti pojedinih istorijskih oblasti.⁹

U strukturi budžeta Ministarstva prosvete dominirali su izdaci za prosvetu. U pojedinim godinama oni su bili znatno veći od prethodnog budžeta (do 40%) pa je država pribegavala naknadnim i vanrednim kreditima. To rečito govori o nerealnom planiranju u prosvetnoj politici i nepoznavanju problema sa kojima se društvo suočavalo. Istovremeno, posezanje za dodatnim izvorima prihoda kojima bi se finansirala prosveta unosilo je neizvesnost i nestabilnost u prosvetnu politiku, izazivalo nezadovoljstvo i nemir kod prosvetnih radnika, onemogućavalo kontinuitet neophodan u poslovima takve vrste. U godinama koje nam, u budžetu, izgledaju stabilnije uočljiva je redukcija budžetskih sredstava na izdatke za škole (90% – 94% budžeta).¹⁰

Ako pismenost i opšta prosvetljenost predstavljaju jedno od osnovnih merila kulturne razvijenosti jugoslovenskog društva onda postaje jasno da je narodno prosvetovanje trebalo da bude prioritetna oblast angažovanja prosvetnih vlasti a sume u budžetu namenjene prevazilaženju takvog tragičnog stanja, znatne. Značaj tog, sa stanovišta opšteg napretka, nemerljivo važnog zadatka (ekonomski, politički, kulturno važnog) bio je u raskoraku sa spremnošću države da ulaže materi-

⁶ *Stenografske beleške Narodne skupštine Kraljevine SHS*, (dalje: *Stenografske...*) god. II knj. IV, Beograd 1922, 568; *Stenografske...*, knj. II, Beograd 1924, 200; *Stenografske...*, knj. III, Beograd 1926, 153.

⁷ Prema popisu stanovništva iz 1921. od ukupnog broja stanovnika starijih od 12 godina nepismenih je u Kraljevini Jugoslaviji bilo 51,5%. Nepismenih je u Makedoniji bilo 83, 86%, Bosni i Hercegovini 80,55%, Crnoj Gori 67,02%, Srbiji 65,43%, Dalmaciji 49,48%, Hrvatskoj i Slavoniji 32,15%, Vojvodini 23,31%, Sloveniji 8, 85%.

⁸ *Stenografske...*, knj. III, Beograd 1922, 584; *Stenografske...*, knj. II Beograd 1924, 200.

⁹ Podaci iz 1928/29. godine pokazuju da su izdvajanja bila sledeća: Ministarstvo 2,24%, Severna Srbija (površina 49,952 km² i 2.655.078 stanovnika) 21,52%; Južna Srbija (Makedonija, Kosovo i Metohija) (40,225 km² i 1.309.059 st.) 11,21%; Crna Gora (15,834 km² i 401.897 st.) 3,85%; Vojvodina (19, 702 km² i 1.380.413 st.) 10,68%; Srem (6,866 km² i 407.025 st.) 3,19%; Hrvatska i Slavonija (36,956 km² i 1.380.413 st.) 20,00%; Bosna i Hercegovina (51.199 km² i 899.929 st.), 30%; Dalmacija (12.058 km² i 584.890 st.) 4,76%, Slovenija (16.197 km² i 1.056.464 st.) 15,25%.

¹⁰ Lj. Dimić, *n.d.*, I, 87-88.

jalna sredstva. Iz budžeta za 1921/22. godinu izdvajano je za narodno prosvjećivanje, u proseku, oko pola dinara po nepismenom stanovniku Kraljevine. Ulaganja u prosvjećivanje dodatno su smanjivana tokom dvadesetih godina tako da je 1928/29. godine država izdvajala po nepismenom stanovniku 1/3 dinara (oko 30 para). Sa sličnim sredstvima državna uprava je nastojala da širi knjigu u narodu. Primera radi navodimo da je, u proseku, 1921/22. godine izdvajano iz državnog budžeta za nabavku, rasturanje i popularizaciju knjige za narod svega 45 dinara po administrativnoj opštini, ili 0,13 dinara (13 para) po domaćinstvu. U tridesetim godinama stanje nije bitnije promenjeno. Tek u predvečerje Drugog svetskog rata (1939/40. godine) izdvajanja za narodno prosvjećivanje dostižu 1 dinar po nepismenom stanovniku Kraljevine Jugoslavije. Sa takvim, beznačajno malim sredstvima nije mogao biti postignut značajniji prosvetni rezultat a planovi o brzom kulturnom i ekonomskom napretku, koji je navodno prosvjećivanje trebalo da generira, postajali su iluzija. Sume namenjene narodnom prosvjećivanju opozicioni političari su označavali kao „mrvice, sirotne, bedne i jadne koje su više sramota i za samo budžetiranje i za samu našu prosvetnu politiku nego li kakva pomoć i korist za nju”.¹¹

Narodna (osnovna) škola je, po shvatanjima nosilaca vlasti, trebalo da služi državnoj ideji i ideologiji etničkog unitarizma. Postojalo je ubeđenje da je to jedan od najefikasnijih načina da nove generacije budu vaspitane u duhu nove društvene stvarnosti, ideja kompromisnog jugoslovenstva postane deo zajedničke kolektivne svesti (Srbi, Hrvati i Slovenci kao jedan narod sa tri imena), novonastala država dobije punu afirmaciju. Stoga je ulaganje u taj tip škola trebalo da bude u skladu sa važnom državnom i političkom funkcijom koja je namenjena školi. Sredstva odvajanja iz budžeta Ministarstva prosvete za izdržavanje narodnih škola iscrpljivala su najveći deo sredstava u budžetu (1919/20 – 54,21%; 1924/25 – 57,97%; 1928/29 – 69,9%). U tridesetim godinama sredstva za finansiranje osnovnih škola činila su oko 2/3 svih sredstava Ministarstva prosvete (1935/36 – 62,32%; 1939/40 – 57,07%).¹²

Analiza izdataka za finansiranje narodnih škola pokazuje da je, prosečno, za izdržavanje jedne narodne škole (plata učitelja i poslužitelja, nabavka inventara, udžbenika, knjiga, učila, održavanje škola, materijalni rashodi i drugo) u budžetskoj 1919/20. godini izdvajano 2.518,33 dinara, nekoliko godina kasnije 1924/25. godine 36.518,44 dinara a na kraju prve decenije, 1928/29. godine 66.051,25 dinara. Uvećanje sredstava namenjenih narodnoj školi za gotovo 26 puta u deceniji 1919 – 1928. značajan je pokazatelj nastojanja države da osposobi školu za društvenu funkciju koja joj je namenjena.¹³

U istom vremenskom periodu povećana su prosečna ulaganja države i školovanje, za školu dorašle populacije u narodnoj školi. Tako je, prosečno, za školovanje jednog učenika država izdvajala 1919/20. godine samo 17,85 dinara, nešto kasnije, 1924/25. godine 334,38 dinara, na kraju prve decenije zajedničkog života, 1928/29. godine, 557,19 dinara. U istom vremenskom periodu prosečna izdvajanja za narodne škole po stanovniku Kraljevine povećana su sa 1,2 dinara u školskoj 1918/19. na 37,5 dinara u školskoj 1928/29. što je, i pored ogromnog rasta, bilo izuzetno skromno i nedovoljno. Ti podaci suštinski razgolićuju uzroke sporog kulturnog napretka jugoslovenskog društva.¹⁴

¹¹ Statistika Jugoslavije, AJ, 66 (pov), f-97/a.j. 272; *Stenografske...*, knj. IV-VI, Beograd 1928, 124.

¹² Statistika prosvete u Jugoslaviji, AJ, 66 (pov), f-97/a.j. 272; *Budžeti...1923/24-1928/29*, Beograd 1924-1929; *Statistički godišnjak... 1929-1940, I-XII*, Beograd 1930-1941.

¹³ *Isto.*

¹⁴ *Isto.*

Velika ekonomska kriza tridesetih godina bitno je uticala na smanjivanje ulaganja u osnovne škole. Podaci govore da se, prosečno, po narodnoj školi izdvajalo 1929/30. godine 66.814 dinara a po učeniku 480 dinara. Nekoliko godina kasnije, 1934/35, prosečno je za funkcionisanje narodnih škola izdvajano 58.976 dinara a po učeniku 374 dinara. U istim godinama izdvajanja za osnovne škole po stanovniku smanjena su sa 38 na 33 dinara.

Nije moguće sasvim precizno odrediti kako su sredstva za narodne škole raspeđivana po istorijskim oblastima (neravnomernost u dužini trajanja škole – 4, 5, 6, ili 8 godina). Ipak, sa sigurnošću se može tvrditi da je za prostor Hrvatske i Slovenije izdvajano preko 40% ukupnih sredstava. U drugoj polovini tridesetih godina ulaganja u škole su neznatno uvećana (1938/39 – 63.454 dinara po školi ili 410 dinara po učeniku). Sve to upućuje na zaključak da opšti privredni napredak jugoslovenskog društva nije našao odraza u prosveti, oblasti koja je trebalo da predstavlja temelj i uporište svakog daljeg napretka društva. Proklamovani ciljevi Ministarstva prosvete tako su u celom međuratnom periodu (1918 – 1941) ostali u raskoraku sa spremnošću države da većim ulaganjem u prosvetu obezbedi brži društveni napredak.¹⁵

Razvoj građanskih škola i veća ulaganja u taj tip prosvetnih ustanova bio je jedan od preduslova da ubrzani napredak obuhvati industriju, zanatstvo, poljoprivredu. Velike potrebe države za stručnim kadrovima, praznina u obrazovanju nižeg i srednjeg staleža, nastojanje da znatnoj populaciji dece bude dato stručno obrazovanje, bili su neki od razloga koji su građansku školu preporučivali prosvetnim vlastima. Pa ipak, analiza izdataka za finansiranje građanskih škola pokazuje da je, prosečno, za izdržavanje jedne građanske škole 1919/20. godine izdvajano 2.630, 12 dinara, 1924/25. godine 25.597,59 dinara, 1928/29. godine 87.880,60 dinara. Državu je školovanje jednog učenika u građanskim školama koštalo 1929/20. godine 15,57 dinara, 1924/25. godine 148,96 dinara, 1928/29. godine 774,68 dinara. Navedene cifre mogu da zavaraju. Stoga napominjemo da su bile retke godine kada je, prosečno, po stanovniku Kraljevine Jugoslavije izdvajano više od 1 dinara godišnje za građanske škole. U tridesetim godinama građanska škola je dobila izrazitu ulogu u „sužavanju” puteva ka višem obrazovanju i sprečavanju „hiperprodukcije činovničke inteligencije”. Ulaganja u taj tip škole bila su, međutim, u nesrazmeri sa napadnim propagandnim nastojanjima prosvetnih vlasti da afirmacijom građanske škole smanje interesovanja đaka za gimnazije. Uvećanje prosečnih izdvajanja po građanskoj školi za 230% imalo je i svoje naličje, jer su ulaganja u školovanje učenika u istom periodu smanjena za 20%. Po stanovniku Kraljevine Jugoslavije izdvajano je za školovanje đaka građanske škole manje od 2 dinara godišnje. Smanjenje finansijskih ulaganja odrazilo se na nastavni proces. Od ukupne sume sredstava namenjenih finansiranju građanskih škola preko 56% je izdvajano za škole na prostoru Slovenije i Hrvatske.¹⁶

Gimnazija, kao ustanova koja je davala nacionalno obrazovanje, izgrađivala moral i karakter, učila disciplini i radu, formirala svest o socijalnim i građanskim dužnostima, vaspitavala buduće intelektualce i državne činovnike, školovala elitu,

¹⁵ Zakon o narodnim školama od 5. decembra 1929, Beograd 1930, 5; Izveštaj o predstojećim poslovima u Ministarstvu prosvete, AJ, Zbirka V. J. Maramboa, f-16; ekspozice ministra D. Stošovića na XXX redovnoj sednici Narodne skupštine Kraljevine Jugoslavije, *Stenografske...*1936/37, Redovni saziv, knj. II, Beograd 1937, 632; *Budžeti...*1934/35 – 1939/40, Beograd 1935-1941; Lj. Dimić, *n.d.*, I, 115-117.

¹⁶ *Statistički...*1940, X, Beograd 1941, 84; M. Papić, *Školstvo u Bosni i Hercegovini 1918-1941*, Sarajevo 1986, 56; Lj. Dimić, *n.d.*, I, 92-92.

vršila je izuzetnu kulturnu ali i ideološku misiju u Kraljevini Jugoslaviji. Taj značaj za državnu vlast odslikavao se i u procentualnim izdvajanjima u budžetu za taj tip škole (1919/20 – 26,19%; 1924/25 – 17%; 1928/29 16,67%). Analiza budžeta pokazuje da je održavanje jedne gimnazije, u proseku, državu stajalo 1919/20. godine 57.552,64 dinara, 1924/25. godine 421.216,73 dinara, 1928/29. godine 605.116,84 dinara. Nesumnjivo da je za jugoslovenske prilike reč o velikim sumama novca, posebno kada se izvrši upoređivanje sa ostalim tipovima škola. Tako proizilazi da su ulaganja u jednu srednju školu (gimnazija, klasična gimnazija i realka) bila za više od 9 puta veća od suma ulaganih u osnovne i gotovo 7 puta veća od sredstava namenjenih građanskoj školi. Državu je više koštalo i školovanje jednog gimnazijalca. Analiza pokazuje da je školske 1919/20. godine država izdvajala 124,48 dinara, 1924/25. godine 895,72 dinara, 1928/29. godine 1.540,31 dinara. Može se zaključiti da je godišnje školovanje jednog gimnazijalca državu koštalo 85 puta više nego ulaganje u đaka osnovne škole i 2 puta više nego školovanje učenika građanske škole.¹⁷

U tridesetim godinama gimnazija je od prosvetnih vlasti definisana kao škola koja formira „nacionalno svesne”, moralne i disciplinovane državljane. Međutim, ulaganja u taj tip škola nisu bila u skladu sa ideološkim značajem koji im je režim davao. U periodu 1929/30 – 1934/35. realna ulaganja u gimnazije se smanjuju za preko 25%. Tendencija smanjivanja zadržana je i u narednim godinama (1938/39 – ulaganja po školi smanjena su na 480.528 dinara a po učeniku na 1.133 dinara). Po stanovniku Kraljevine Jugoslavije izdvajano je za jednogodišnje školovanje gimnazijalca između 7,5 i 9 dinara. Izdvajanja za kancelarijske troškove gimnazija bila su 350% veća od sredstava izdvajanih za kupovine knjiga i popunu školskih biblioteka (manje od 2 dinara po učeniku). Podaci pokazuju da je preko 35% ukupnih sredstava namenjeno gimnazijama za škole na teritoriji Slovenije i Hrvatske.¹⁸

Učiteljska škola je imala u Kraljevini Jugoslaviji delikatnu dužnost da vaspitava „konstruktivno i nacionalno svesno učiteljstvo”. Ideološki značaj učiteljskih škola i njihova važnost u sredini kojoj je nedostajao učitelj ogledala se i u budžetskim izdvajanjima. Time se objašnjava činjenica da se za finansiranje rada jedne učiteljske škole izdvajalo 1919/20. godine 81.649,75 dinara, 1924/25. godine 357.336, 1928/29. godine 478.143,3 dinara. Prema dostupnim podacima 1919/20. godine država je ulagala u svakog đaka učiteljske škole 394,74 dinara, 1924/25. godine 1.953,96 dinara, 1928/29. godine 2.866,49 dinara. Drugim rečima, školovanje jednog učitelja godišnje je državu koštalo kao školovanje gotovo 160 učenika osnovnih škola, blizu 4 učenika građanske škole (3,7), 2 učenika gimnazije (1,86). Navedeni podaci dobijaju sasvim skromno značenje ako se kaže da su, u isto vreme, za školovanje učitelja, godišnje, stanovnici Kraljevine Jugoslavije izdvajali oko 1,5 dinara.¹⁹

U tridesetim godinama učiteljska škola je trebalo da postane osnovna poluga „nove” prosvetne politike. Njen je zadatak bio da formira konstruktivnog i nacionalno savesnog učitelja. Insistiranje na kvalitetu nastave i strah od velikog broja nezaposlenih učitelja presudno su uticali na to da se broj učenika u učiteljskim školama smanjio za gotovo 60%. Istovremeno, ukupna ulaganja u učiteljske škole

¹⁷ Statistika o prosveti u Jugoslaviji, AJ 66 (pov), f-97/a.j. 272; Lj. Dimić, *n.d.*, I, 92-93.

¹⁸ Zapisnik sa VI sednice Ministarskog saveta Kraljevine SHS od 12. marta 1929, AJ, 138 (Ministarski savet), f-1; *Budžeti... 1929/30 - 1939/40*, Beograd 1930-1940; *Statistički godišnjak... 1940*, X, Beograd 1941; Lj. Dimić, *n.d.*, I, 118-120.

¹⁹ Statistika prosvete u Jugoslaviji, AJ, 66 (pov), f-97/a. j. 272, *Budžeti... 1923/24 - 1928/29*, Beograd 1924-1929; *Statistički godišnjak... 1940*, X Beograd 1941, 84; Lj. Dimić, *n.d.*, I, 93-94.

smanjena su za 38%, ali je realan rast sredstava ulaganih u školovanje jednog učitelja povećan za gotovo 40%. Slične tendencije ne pokazuje ulaganje ni u jedan drugi tip škola. Pa ipak, svaki stanovnik Kraljevine Jugoslavije izdvajao je za školovanje učitelja jedva između 1 ili 2 dinara godišnje. Podaci pokazuju da je preko 40% sredstava namenjenih učiteljskim školama bilo ulagano u škole na teritoriji Hrvatske i Slovenije. U predvečerje Drugog svetskog rata izdržavanje jedne učiteljske škole, u proseku, koštalo je državu 609.745 dinara a jednog učenika 6.105 dinara. Treba reći da je država u školovanje jednog učitelja ulagala gotovo 5 puta više sredstava nego u obrazovanje jednog gimnazijalca. Istovremeno, formiranje učitelja koštalo je više nego školovanje studenata.²⁰

U sredini koju je odlikovala velika nepismenost (do 90%) značaj umetničkih škola nije se razumeo. Prema podacima iz 1928/29. godine državu je, u proseku, izdržavanje jedne umetničke škole koštalo 219.735 dinara a školovanje jednog učenika 1.251,81 dinar. U tridesetim godinama oko 70% sredstava namenjenih umetničkim školama ulagano je u škole na teritoriji Hrvatske i Slovenije.²¹

Visoko obrazovanje, podjednako kao i ostali delovi prosvete, trebalo je da doprinosi nacionalnoj integraciji, izgrađivanju zajedničke nacionalne kulture, afirmaciji državne ideje, stvaranju državne svesti. Rad, uspeh, napredak univerzitetske nastave, a time i njen društveni značaj, zavisili su umnogome od materijalnih sredstava koje je država bila spremna da izdvoji za taj tip škola. Od univerziteta se očekivalo da budu najviše prosvetne ustanove za formiranje elite i „obrađivanje nauke”. Kao osnovni vaspitni cilj postavljeno je „izgrađivanje jugoslovenske nacionalne kulture”, što je pretpostavljalo znatna materijalna ulaganja. Procentualno izražena, ta ulaganja nisu bila mala (12–15% državnog prosvetnog budžeta). Sa stanovišta univerzitetskih potreba ona su od univerzitetskih vlasti označavana kao „štednja bez razumne mere” koja koči i ometa napredak nastave i nauke i u životu fakulteta izaziva „poremećaje i zastoje” sa brojnim naknadnim posledicama koje se kasnije teško mogu ispraviti. Analiza budžeta pokazuje da je prosečno 1923/24. godine za školovanje jednog studenta trošeno 2.307,31 dinar a nekoliko godina kasnije, 1928/29. godine, 5.931,94 dinara. Istovremeno, svaki stanovnik Kraljevine Jugoslavije je za formiranje univerzitetski obrazovane elite izdvajao jedva nekoliko dinara godišnje (1919/20 – 0,16; 1924/25 – 1,02; 1928/29 – 5,31).²²

Univerziteti su, u tridesetim godinama, postali subjekt zadužen da sprovedi „nacionalno vaspitanje” doprinosi uspostavljanju državne ideje i državnog nacionalnog jedinstva ili verske isključivosti i školuje omladinu koja će biti nosilac „čiste” jugoslovenske misli. Međutim, ostvarivanje tog složenog zadatka umnogome je bilo u raskoraku da spremnošću države da ulaže u univerzitetsku nastavu i finansira njene prosvetne, naučne i kulturne potrebe. Pod udarom velike ekonomske krize, ulaganja u univerzitetsku nastavu dramatično su opala za preko 25,5% što se pogubno odrazilo na nastavni proces. U tim godinama (1930–1935) broj studenata je uvećan za 17,5% što je dodatno opteretilo nastavu. U istom periodu ulaganje države u jednogodišnje školovanje studenata smanjeno je za 23,4% (1929/30 – 5.512 dinara; 1934/35 – 4.226 dinara). Posebno je važno ukazati na sume namenjene knjižnicama, institutima i seminarima univerziteta, tj. onom sektoru koji je najdirektnije uticao na razvoj nauke. U 1929/30. godini za razvoj nauke je ulagano 18,17%

²⁰ Izveštaj o predstojećim poslovima u Ministarstvu prosvete, AJ Zbirka V.J. Maramboa, F-16, *Statistički godišnjak*...1940, X, Beograd 1941, 84.

²¹ Lj. Dimić, *n.d.*, I 94 i 121.

²² Statistika prosvete u Jugoslaviji, AJ, 66 (pov), F-97/a.j. 272.

sredstava namenjenih univerzitetima a nekoliko godina kasnije, 1934/35 samo 9,13%. Drugim rečima u nauku se ulagalo 47,89% nekadašnjih sredstava. Ako se to uporedi sa brojem studenata, dolazi se do podatka da se za unapređenje znanja svakog studenta izdvajalo 1929. godine 1.002 dinara a 1934. godine dvostruko manje, 403 dinara (40,22% sume iz 1929. godine). Uočljiva je neravnomernost u finansiranju pojedinih univerziteta u zemlji. Od ukupnih sredstava namenjenih snabdevanju knjižnica, instituta i seminara univerzitet u Beogradu je dobijao 40,86%, Univerzitet u Zagrebu 44,44%, Univerzitet u Ljubljani 14,70%. Izdvajanja su po studentu bila gotovo dva puta veća u Zagrebu i Ljubljani nego u Beogradu (1929 – 787 dinara u Beogradu, 1.237 dinara u Zagrebu, 1.436 dinara u Ljubljani).²³

Univerzitetske vlasti, svesne ekonomske i privredne situacije u zemlji, nastojale su da davanja univerzitetima budu što realnija i u visini minimalnih potreba. Upozoravano je da način finansiranja može da zapreti „duhovnom napretku“. Mere štednje univerzitetske vlasti su sprovodile u onom obimu koji nije ugrožavao rad i društvenu funkciju univerziteta. Svako drugo „zasecanje“ u budžet doživljavano je kao „namerno neozbiljno shvatanje univerziteta“.²⁴

Analiza budžeta pokazuje veliki raspon u primanjima između profesora i asistenata (8:1). Teškoću u nastavi predstavljao je nedovoljan broj asistenata, finansijski nemotivisanih za univerzitetsku karijeru. Organizovanje praktične nastave time je dovođeno u pitanje, a nadzor nastavnika nad individualnim radom postajao je nemoguć. Kao neminovna posledica redukcije asistentskih mesta javilo se duže studiranje. Oslabila je i veza između profesora i studenata.²⁵ Postala je vidna preopterećenost nastavnika mnogobrojnim školskim poslovima što je sve, posredno, dovođilo u pitanje osnovnu delatnost profesora – rad na naučnom polju. Postavljenja i unapređenja profesora postala su ređa. Otezalo se sa popunjavanjem upražnjenih profesorskih mesta. Mnogi predmeti se nisu predavali usled nepostojanja profesora. Redukovani su materijalni izdaci za nabavku laboratorijskog materijala. Nabavke knjiga i časopisa gotovo su obustavljene tako da su univerziteti, usled štednje, počeli da gube kontakt sa savremenom naukom. Iznosi davani bibliotekama Pravnog i Filozofskog fakulteta u Beogradu bili su na nivou budžeta građanskih čitaonica po selima i palankama. Univerzitetska biblioteka u Beogradu nije mogla da odgovori svom osnovnom zadatku. Od 306 časopisa koliko je primala, kao poklon je dobijala 277 a kupovala samo 29. Sve novine koje je primala (ukupno 52) dobijala je na poklon. Botanički zavod u Beogradu obustavio je primanje 31 naučnog časopisa, zoološki 12, Seminar za latinski jezik je od 14 časopisa, koje je decenijama primao, morao da taj broj svede na 1, Hemijski zavod je umesto 22 kupovao 2 časopisa. Matematički, fizički, pedagoški i drugi seminari nisu bili u stanju da primaju nijedan strani časopis. U pitanju je bilo kidanje svih kontakata i veza sa naukom i rezultatima istraživanja u svetu.²⁶

O materijalnim mogućnostima Kraljevine Jugoslavije, posredno, govore i podaci o broju škola, odeljenja, nastavnog osoblja, učenika. Jedna od osnovnih karakteristika celog perioda (1918–1941) jeste stalno uvećanje toga broja. To, na prvi

²³ Lj. Dimić, *n.d.*, 121-126.

²⁴ *Isto.*

²⁵ Školske 1927. godine ukupno je bilo u budžetu predviđeno 120 asistentskih mesta. Tako se dešavalo da na Pravnom fakultetu, u proseku, jedan asistent dolazi na 683 studenta. Na Poljoprivrednom fakultetu asistenti su izvodili oglede i laboratorijski vežbali sa, prosečno, 200 studenata. Na Tehničkom fakultetu na vežbama iz stručnih predmeta asistent je radio sa prosečno 100 studenata.

²⁶ Lj. Dimić, *n.d.*, 1, 121-128.

pogled, sugerirše istraživaču da je reč o sredini u kojoj je prosvetni napredak bio nesumnjiv. Samo u tridesetim godinama broj osnovnih škola se uvećao za 12,55%, srednjih škola za 11,46%, fakulteta za 13,79%. Osnovne škole su primile 511.000 novih učenika. Broj učenika srednjih škola uvećao se za 32,08%, (84.215 novih polaznika) a studenata za 23,63% (Beograd 50,84%, Zagreb 34,43%, Ljubljana za 10,98%). U nastavni proces je ušlo 1.550 učitelja, nastavnika i profesora. U pitanju je bilo značajno uvećanje kojim se nije mogla pohvaliti većina evropskih država.²⁷

Sveobuhvatnija analiza pokazuje da je napredak bio mnogo manji od objektivnih potreba društva, stihijski, neravnomeran, bez ikakve koordinacije. U godinama pred Drugi svetski rat jedna osnovna škola dolazila je u Kraljevini Jugoslaviji, u proseku, na 29,4km². Po kriterijumima modernosti koji su važili u većini evropskih država škola se gradila na 7–8 km². Van škole i fizički daleko od nje ostalo je nekoliko stotina hiljada dece školskog uzrasta. Broj đaka osnovne škole iznosio je samo 7–9% čitave populacije. U isto vreme taj broj je, u visoko razvijenim zemljama zapada, gde je natalitet bio znatno manji, iznosio 12–15%. Iz te brojno velike populacije regrutovali su se novi analfabeti nesposobni da odgovore na izazove svoga vremena. Prema procenama stručnjaka bilo je neophodno izgraditi još 3.650 školskih zgrada, otvoriti oko 17.000 odeljenja u osnovnim i srednjim školama, zaposliti 20.300 prosvetnih radnika. Za takav poduhvat, koji bi Kraljevinu Jugoslaviju približio modernim državama Evrope, nije bilo para. U tridesetim godinama 1/2 svih srednjoškolaca bili su gimnazijalci iz čijih se redova regrutovalo činovništvo. Među univerzitetskom omladinom dominirali su studenti prava (33,82% svih studenata), humanističkih (16,16%) i bogoslovskih fakulteta (4,27%). Za slab temelj prosvetne zgrade, koji je činila nerazvijena i zapuštena mreža osnovnih škola, brojno srednje školstvo i masovni univerziteti bili su preteško breme koje bi i bogatija društva od jugoslovenskog sa teretom nosila.²⁸

Materijalne mogućnosti jugoslovenskog društva najdirektnije su uticale na ulaganja u škole. Analiza budžeta Ministarstva prosvete (1918–1941) pokazuje da su izdvajanja za škole i prosvetu bila nedovoljna za rešavanje nagomilanih prosvetnih problema. Budžeti su sastavljeni mehanički. Njihovo ponavljanje iz godine u godinu i isto procentualno uvećanje ukazuju na činovničku logiku prosvetnih vlasti i nesposobnost da se uoče osnovni problemi koje je prosvetna politika trebalo da reši. Sa godinama problemi su se samo uvećali a planeri i realizatori prosvetne politike vrteli u začaranom krugu između velikih želja i skromnih mogućnosti, ne-realnih očekivanja i sumorne stvarnosti. U zemlji u kojoj je znatan deo stanovništva permanentno gladovao (do 30% populacije) godišnja izdvajanja za školu i prosvetu koja su bila jednaka nedeljnoj radničkoj nadnici, za koju se moglo kupiti 100 kg krompira ili 60 kg kukuruza ili 50 kg pšenice ili 30 kg hlebnog brašna, smatrana su luksuzom. Istovremeno, ulaganja su bila nedovoljna da obezbede budućnost jugoslovenskom društvu i ozbiljnije pokrenu procese modernizacije i integracije.

²⁷ *Statistički godišnjaci...1929-1940, I-X, Beograd 1929-1941; Lj. Dimić, n.d., II, 180-194.*

²⁸ *Isto.*

LJUBODRAG DIMIĆ

THE MATERIAL BASIS OF EDUCATION IN THE KINGDOM
OF YUGOSLAVIA 1918- 1941*Summary*

The material possibilities of the Yugoslav society had an immediate effect on the extent of the funds invested in education. An analysis of the Ministry of Education budget (1918 - 1941) shows that the funds set apart for schools and education were not sufficient to allow the solution of problems that had accumulated in this field. With time the problems only increased, while those entrusted with planning and realizing the country's education policy continued unsuccessfully in their endeavors to bridge the gap between unrealistic ambitions and modest means. In a country in which a large part of the population was constantly plagued by hunger (up to 30%) the annual funds set aside for schools and education were considered a luxury. At the same time, these funds were insufficient to produce future generations that could be relied on to begin the much-needed processes of modernization and integration.